

Dějiny a dějepis.*)

Jako učitel historie pokládám za svou povinnost svým žákům vyložit, že se studium, kterému se věnují, chválí i haní, že má své výhody i obtíže, že mínění o úloze historikově jsou rozličná. Ti, kdož o tom již něco vědí, mají aspoň poznati, jaké mínění má jejich učitel.

Co zde čtenáři předkládám, nekryje se s přednáškou ex cathedra samou. V přednášce na mnohých místech bylo třeba výkladu širšího; zde mohu očekávat, že čtenář leccos si domyslí a doplní sám. Co následuje, sepsáno jest na základě poznámek, jaké před přednáškou a pro tuto sloužily přednášejícímu za přípravu. Tím se vysvětluje též z části aforistická forma těchto úvah.

Zdali dobře činím, předkládaje čtenáři to, co ve škole (o čemž nepochybuji) na svém místě bylo: o tom soud poněchati musím jemu samému. Jedné výtce bych se však rád vyhnul. Čtenář věci znalý pozná zde jen, jaké mínění spisovatel o těchto věcech má. Nenajde zde ani nových problémů, ani nových odpovědí. To vše tak nebo podobně řečeno bylo také od jiných; částečně již velmi dávno. Proto také nepřipojuji všude poznámek odkazujících k tomu, co kdo řekl. Kde počít, kde přestat? Jen tu a tam jsem takové neb i jiné poznámky pokládal za vhodné.

Co následuje, jest v jistém smyslu a do jisté míry, jak čtenář pozná, apologií historie.¹⁾ Postavíme se na stanovisko

*) Athenaeum 1888—1889, p. 73—77, 93—103.

¹⁾ Ode dávna se historie chválí, někdy také haní, častěji se však hana týká ne tak historie, jako historiků. Mnoho z toho, co řečeno bylo v té příčině, snesl, příčiniv leccos ze svého, nejnověji (1888) Louis Bourdeau ve své knize „L'histoire et les historiens“. Avšak tak zpozdile, jak on tomu chce, historikové si přece nevedou. V staré literatuře máme Lukiana ze Samosaty a jeho satirické pojednání „Jak by se měla psáti historie“. Lukian se vysmívá historikům své doby, avšak s obdivem pohlíží nazpět ke Thukydidovi. Bourdeau počíná svou předmluvu takto: „L'histoire est toute à refaire ou plutôt elle n'est pas encore faite“. Jeho pozitivní návrhy čtenáře potom přece zklamají. Ve výtkách jest mnoho pravdy; není určité stanoveno, co jest předmětem historie, s pomocí metody historické nejsme

konservativní, avšak budeme ochotni učit se od přátel i nepřátel.

I.

Odpovíme-li k otázce, proč studujeme dějiny (proč se spisují a čtou dějepisná díla; proč se dějepisu vyučuje na školách vůbec a na universitě zvláště), v tom smyslu, že se tak děje, abychom *poznali* to, co jest předmětem takových studií (a k práci dějepisecké, badání i spisování, způsobilými se stali): tož dáváme si odpověď zatím ještě prázdnou, pro kterou však obsah následujícími úvahami hledati míníme. Ani nejbližší odpovědi, ke kterým tou cestou dospějeme, nebudou hned určité.¹⁾

Skoro *všecko* ve světě má své dějiny a může naléztí svého dějepisce. Když však řeč bývá o dějinách a dějepise, míváme na mysli něco určitého.

Předmětem historických studií jest *člověk*. Než tato formule hodila by se i na práci vědeckou jiných odborů (anthropologii, medicínu atd.). Předmětem historického studia jsou osudy *lidstva*, jsou změny, které se během času *s lidstvem* udály.

Tedy ani *člověk* vůbec, ani jednotlivec není předmětem studií našich. — Než biografie se přece k historické literatuře počítají? Vším právem. Avšak bývají to biografie osob historických, takových totiž, mezi jejichž osudy a osudy lidstva neb některé části jeho jest nějaká bližší souvislost, osob, kterým připadla ve světě historická úloha. Také životopisům (zvláště autobiografiím) osob, kterým se takové úlohy nedostalo, se příkládá slušně cena historická. Co jim však této ceny — také interest psychologický, estetický se dostavuje — dodává, jest to, čím se i tu, ve zlomku, odráží celek, ke kterému onen jednotlivec patřil, se zračí doba, do které život jeho spadl.

Předmětem historických studií není tedy *člověk* izolovaný, nýbrž jest jim *člověk, pokud je částí nějakého celku* (člověk společenský). A jsou dále tito *celkové* (společnosti) sami.

Avšak nemohou to býti celky zdánlivé, nýbrž mohou to býti jen celky skutečné: v tom smyslu asi, jako tělo lidské celek tvoří. Celkem nejobsáhlejším zdá se býti *lidstvo celé*. Než tázati se lze, zdali lidstvo tvoří skutečně celek jeden. Že jim bylo někdy v době prehistorické, i o tom pochybovati lze.

vždy s to, abychom mohli fakta konstatovati s plnou bezpečností, a historie (dodávám historie sama) neodkrývá zákonů dějin (sa capacité d'établir des lois est nulle). Avšak následuje z toho tolik, kolik B. chce? K objasnění pojmů a dorozumění se o nich (toho se opravdu nedostává) nemálo by přispělo, kdybychom měli dostatečnou historii historie.

¹⁾ Co hledáme, jest empirický pojem „historie“.

Zkušenost historická takého celku nenachází, aspoň ne hotového. Avšak v době naší, kdy evropská kultura si dobyla západní polovice světa, kdy Anglii patří Indie a Austrálie, Rusku severní Asie, kdy se podobá, že Evropa se rozdělí o Afriku; v době naší, ve které jsme se dočkali války francouzsko-čínské, ve které se obilí z Ameriky k nám dováží a právem již řeč bývá o konkurencích na trhu *světovém*; v době naší, kdy uznáváme některé jazyky za jazyky světové: v době této se nám otvírá nová perspektiva do další budoucnosti, ve které na nejbližším obzoru někdo i celé lidstvo spojené jedním svazkem státním by spatřiti nebo tušiti a prorokovati mohl.

Veškeré dějiny nejsou dějiny *všeobecné*. Když spojíme dějiny sebe většího počtu rozličných národů a států v jedné knize nebo v jednom díle (nebo řadě děl, třeba od rozličných spisovatelův,¹⁾ tím ještě *všeobecný dějepís* nepovstane. Vlastním úkolem dějepisu všeobecného by bylo vypsati onu jednotu, jak se tvoří. V něm by místo našly ne všechny možné příběhy a události, nýbrž jen takové, které jsou významu universálně-historického. Takový nebo podobný program se všeobecnému dějepisu častěji předepsal,²⁾ obyčejně se tento však spokojuje zevnější jednotou téže knihy, téhož díla.

Předmětem *dějepisů zvláštních* (speciálních) jsou dějiny těch celků menších, do kterých *člověk* přírodou a historickým vývojem vřaděn byl: jako jsou dějiny národů a států i říší, dějiny náboženských společností (církví) atd.

Kde není jednoty v předmětu, nevznikne vpravdě jednotné dílo. Proto se však obsah díla speciálního s objemem předmětu nemá kryti. I speciální dílo má jíti dále, než sahají vlastní hranice jeho předmětu. Tak mezi národy a státy bývají styky vzájemné: i v dílech speciálních se k těmto má přihlížeti.

Pokrok a nové výsledky práce historické objevují se bezmála vždy jen v dílech speciálních: všeobecný dějepís z nich kořistiti bude. Uspokojivý vývoj tohoto odvětví historické literatury lze teprv od budoucnosti očekávati.

Jestliže bylo řečeno, že historie vypravuje *osudy* lidstva, nemá tomu rozuměno býti, jako by *člověk* byl čistě passivním proti osudu, jenž by jim při změnách, kterými prochází, vládl. V osudech *člověka* historického i těch celků, které jsou dalším předmětem dějepisu, prolétá se všude mnohonásobně akce a reakce. *Člověk* stojí proti přírodě: v jakém poměru, náleželo by do řady otázek jiných. Anebo stojíme (jedinivce i celek)

¹⁾ Jako na př. nyní sbírka vydávaná řízením Onckenovým pod titulem, jenž sám sobě odporuje, totiž „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen“.

²⁾ Srv. L. Ranke, Weltgeschichte (v předmluvě).

proti jednotlivcům i celkům postaveným do proudu historického života, na které působíme a které na nás vliv mají. Člověk působí a trpí změny. Státník působí změny ve státě, které se dotknou každého občana. Změny v ústrojí ekonomické společnosti zjednávají si dříve nebo později platnost také v zřízení státním. Církev a státy dohodují se neb zápasí o meze své působnosti . . . A také spisovatel neb umělec jest členem společnosti (obecenstva), na kterou působí on a která působí také na něho: podobně na činnost řemeslnou mají vliv potřeba a vkus obecenstva. V práci vědecké pokračujeme, kde jiní přestali před námi nebo vedle nás, a co my nedokonáme, dokonají jiní. Co pak dnes má jen teoretický význam, zítra nabude ceny praktické.

Každý obor činnosti lidské, která přechází na jiné a nabývá významu obecného, má své dějiny a může nalézt svého dějepisce.

I zde lze mluvit o dějinách všeobecných a zvláštních. Nemám tu na mysli proti dějinám na př. celé literatury dějiny speciální literatury tak zv. krásné, nýbrž míním onen rozdíl mezi dějinami všeobecnými a zvláštními, který svrchu byl vytčen. Tak proti všeobecným dějinám literatury klademe dějiny literatury některého určitého národa nebo v některém určitém národě.

Co však onde řečeno bylo, vrací se tuto zase. Mechanické spojení nestačí. Všeobecné dějiny literatury v onom smyslu ještě napsány nejsou. Čím by byly, ukazují leda podareňé monografie pro některou dobu.¹⁾

Z toho, co řečeno — a bylo to především proto řečeno — vysvitá, že historie (dějiny a dějepis) určitějšího obsahu nabývá teprv, když k slovu připojíme, že to jest historie všeobecná (často ovšem jen domněle) nebo zvláštní (a jaká) a když přistoupí mimo to ještě také bližší udání toho oboru činnosti lidské, k němuž badání a vypravování historické jako k nějakému programu přihlížeti bude (na př. dějiny literatury).

¹⁾ Srv. A. Ebert, Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters in Abendlande (3 sv. 1874—1887). Škoda, že spisovatel dílo dokončiti nemíní. — Alfabetické encyklopedie vůbec anebo i určitého odboru jsou něco — sit venia verbo — hrozně barbarského. Mám za to, že se přežily a že by měly zůstatí jen jako zcela stručné naučné slovníky. Na jejich místo vstupuje encyklopedie v pravém smyslu, t. j. cyklus monografií pro jednotlivé obory vědecké (srv. Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft in systematischer Darstellung, vycházející jako společné dílo četných odborníků řízením Ivana Müllera). Ve „všeobecných dějinách“ bývá sice větší jednota než v nějakém slovníku, nicméně i to bývá často jednota jen rovnější. — Tomu, co zde řečeno, není na odpor, že jednotu objevíme pomocí nových prostředků (pramenů) a zrakem zbystřeným často i tam, kde jsme dosud neviděli žádné. Pokrok jest pak v nás, ne ve věci.

Nicméně mluvíme často o dějinách bez bližšího určení, zvláště ve směru druhém. Co očekáváme na př. od vypsání dějin národa českého? Kdybychom v něm slyšeli jen o dějinách politických, zůstali bychom nejspíše neuspokojeni. Avšak kdybychom tam našli také kapitoly věnované dějinám literatury a jiným oborům svrchu naznačeným, byl by obsah knihy sice bohatší, ale tázati bychom se i mohli, zdali spisovatel se nespokojil s jednotou mechanickou. Kdyby však obmezil se na dějiny politické (zcela v těchto hranicích by se udržeti ovšem sotva mohl) a knize své dal název „dějiny“: proti vládnoucímu zvyku by se neprohřešil. Mluvíce o dějinách míváme na mysli dějiny vůbec v širším slova smyslu anebo často, ba obyčejně tím míníme hned ne některé, nýbrž jedno určité odvětví dějin, a sice *dějiny politické*, aniž bychom to výslovně řekli. Zvyk popřál politickým dějinám jakési privilegium, podle kterého zdají se býti dějinami *κ. εξ.*¹⁾

II.

Jak onen zvyk, podle kterého se mluví o dějinách bez bližšího určení a mínívají se určité dějiny politické, se vyvinul, vysvětlily by dějiny dějepisu. Kdyby však někdo proti tomuto zvyku namítal, že jest neoprávněn, že aspoň dějinám politickým nyní již toto privilegium, toto právo historické, zůstatí by nemělo, mohli bychom přisvědčiti, ač zvyk měniti bývá nesnadno. Než jde o věc vážnější a důležitější.

Co se proti dějinám a dějepisu (v tomto obvyklém smyslu) často namítá — a takové námitky se v naší době ozývají zase a zase — jest více. Tyto námitky přicházejí z rozličných stran. Co v nich společného bývá, jest, že se žádá a předpisuje, aby tato historie svůj program rozšířila; dosavadní program prý jest příliš úzký a těsný. Než nedošlo na tom. I právo existence se tomuto dějepisu dosavadním zvykem privilegovanému někdy popírá: dějepis, jehož předmětem jsou dějiny politické, neměl by dále tvořiti zvláštní odvětví studií historických vůbec.²⁾

Takové námitky slýchají se často od těch, kdo proti dějinám a dějepisu kladou a vychvalují *dějiny kulturní*. Dějepis má svůj úzký program rozšířiti, má se povznést na vyšší stupeň kulturního dějepisu.

Nemíním tím vším triviální výčitky, že prý dějepis vypravuje jenom nebo hlavně o válkách a o pleťkách diplomatův. Skutečně politický dějepis tak úzkého programu nemá.

¹⁾ V následujícím historii ne sice všude, ale často (čtenář pozná, doufám, sám kde) míníme historii politickou.

²⁾ Velmi energicky se zastává historie politické Ot. Lorenz (Die Geschichtswissenschaft in ihren Hauptrichtungen und Aufgaben. Berlin 1886).

Kdo by více nevypravoval a svoje dílo přece „dějinami“ nazval, zneužil by oně výsady, sliboval by více, než by pak splnil. Avšak jako příspěvek k dějinám by takové dílo v historické literatuře oprávněné místo vždy podrželo. Co se jinde děje, proč by u nás přestat mělo? Co jinde se cení — dělení práce — proč by u nás ceny pozbývalo? Skutečná cena se v každém případě musí stanovit zvláště. I zde pokrok se často objevuje nejprve v práci podrobné.¹⁾

Octli bychom se na druhém konci, kdyby historik historii obmezoval na dějiny politické, t. j. kdyby tvrdil (což ovšem nikdo netvrdí), že dějiny politické jsou jediným oprávněným předmětem studií historických. Kdybychom se však tázali, který z kolegův in historia vybral si předmět cennější, nemohla by ovšem rozhodovati osobní předilekce. Spor o cenu objektivnou řešiti — a byla by to úloha velká a nesnadná — zde nemíníme. Tolik však lze říci, že častěji se křivdí (abych tak řekl) nám od jiných, nežli že my bychom křivdili jiným. Sliť někteří skutečně tak daleko, že tvrdili, že ten celý život politický za to nestojí, aby studium historické jemu se věnovalo, buď pro svou malichernost, buď pro svou špatnost, pro špatnost mravní, jež v něm vládne. Malicherny a špatny jsou dějiny politické Du Bois-Reymondovi: a netoliko tyto on zavrhují, nýbrž vlastně všechny ostatní mimo jedny. Dějiny věd přírodních by podle něho byly vlastními dějinami lidstva.²⁾

Dejme tomu, že jsou dějiny politické tak černé, jak se někdy praví — neoprávněnost politického dějepisu by z toho neplynula, ani kdybychom se musili vzdáti naděje, že bude kdy lépe. Podobně přání, by války přestaly, neopravňuje k záповědi, aby se neskládaly dějepisy válek a válečného umění.³⁾

¹⁾ Jiná jest výtka, že se tak často mnoho práce vynakládá na věc, jež za to nestojí. V určitých případech může býti zcela oprávněna. Všeobecné pravidlo se stanoviti nedá. Interes při takových pracích často poutá se k cestě a ne tak k cíli, t. j. k výsledku práce. Zajímá nás, jak dobře, jak methodicky si badatel vede. Jest však pravda, že by se každá práce a prácička nemusila uveřejňovati. Literární hyperprodukce (i co se týče velkých několikavazkových děl) jest však zlo, které nás stíhá všude, netoliko v historické literatuře, ač tu jest zvláště citelné. Útěchou nám budíž, že i jiným se tak vedlo. „Intemperantia literarum laboramus“ — naříká již Seneca. — Jedu z pramenů literární hyperprodukce velmi dobře naznačil Cicero (Tuscul. disput. II., 6): Eadem dicuntur a multis, ex quo libris omnia referunt. Jenže při této hyperprodukcii ani odborník již nestačí a zůstává pozadu za proudem literatury svého odboru, zvláště když se tak často přesvědčí, že zase již vyšla nová zbytečná kniha.

²⁾ Culturgeschichte und Naturwissenschaft. Leipzig 1878. (Těž v 1. svazku sbírky „Reden.“) Viz zvláště str. 34, kde čteme: „... die Geschichte der Naturwissenschaft ist die eigentliche Geschichte der Menschheit“.

³⁾ Dovoleno-li užiti přirovnání drastického: mají dějepisy prostítuce býti vymýceny z vědecké literatury?

O důležitosti politického života poučuje každého již vlastní zkušenost, poučují nás dějiny vůbec (netoliko dějiny politické samy).

Studium historické s obmezením na dějiny politické, jehož předmětem jest člověk v politickém životě, člověk v státě — Aristotelovo ζῷον πολιτικόν — jest oprávněným *zvláštním* odvětvím studií historických. Předmět tento jest tak důležitý a bohatý, že vyžaduje a zasluhuje práce člověka celého. Napomenutí, abychom se při tom nezavírali v hranicích příliš úzkých, nepřeslechneme, za oprávněné je uznávajícíe, *pokud tak žádá povaha věci samé*. Neb co v theorii se dá oddělití, ve skutečnosti odděleno nebylo. Podobně jako národ se stýká s národem, nezůstává bez vlivu na národy jiné neb od nich: tak život politický některého národa se rozmanitě proplétá s ostatními dějinami jeho. Nepřihlížejíce k těmto, neporozumíme dějinám politickým úplně.

Uprostřed těchto rozmanitých proudů života historického můžeme zaujmouti stanovisko *pevné*. Historik v obyčejném slova smyslu stojí v proudu politických dějin, na ostatní dějiny pohlíží s tohoto pevného stanoviska. Z těchto ostatních dějin přibírá tolik, kolik za potřebné a užitečné uzná, co poslouží k objasnění nejvlastnějšího předmětu jeho, života politického a vývoje státního. Tak se na př. dějiny politické odrážejí vždy nějak v dějinách literatury. Avšak jde při tom o více: jeden proud působí na druhý. Co však platí v dějepise politickém, platí také jinde. Abychom podrželi příklad: kdo by měl vypsatí dějiny literární, bude (chce-li svému úkolu plně dostáti) přihlížeti také k dějinám politickým. Než tyto objeví se mu v perspektivě jiné.

Dosud jsme odpovídali k otázkám, hájili svůj předmět jako zvláštní odvětví studií historických. Obráťme zbraň a poloźme otázky. Ptejme se kulturní historie, která se tak často jako protivna, jako budoucí dědic historie obyčejné chválí, co jest předmět, co jest program její? Odpovědi uslyšíme rozličné a mezi sebou neshodné. Co jest kultura? Sluší ji hledati jen v práci vědecké, dokonce jen, jak tomu chce Du Bois-Reymond, ve výtěžku praktickém, plynoucím z věd přírodních? Anebo předstihli a zahanbili jsme onu obyčejnou historii tak znamenitě, když jsme pověděli, jaký byl v některé době kraj a mrav, jaké zvyky, jaké pověry? Ovšem, tak úzkým programem, jak v poslední otázce naznačeno, se kulturní historie nespokojuje. Kde jsou však hranice, kde vlastní úkol její?

Kdybychom obsah kulturní historie vyměřili sebe hojněji, pouhé mechanické spojení ani tu nestačí, sice bude platit: de omnibus aliquid, de *toto* nihil. K zevnějšímu spojení musí

přistoupiti vnitřní: třeba vypsati a vyložiti, jak vše navzájem souvisí, jak v historickém vývoji vše navzájem na sebe působilo. Tato souvislost by byla hlavní věcí. Podobně i při dějepise, jenž za program má dějiny politické, přihlížeti máme k souvislosti těchto s dějinami ostatními. Avšak tu nachází se naše stanovisko uprostřed dějin politických. Při dějepise kulturním stojíme nad předmětem svých studií, přehlízíme jej s vyššího stanoviska. I musíme se povznésti dosti vysoko, abychom rozličná odvětví historického života zároveň přehlédlí: také politické dějiny vedle jiných.

Práci, líčících kulturu některé doby s takového nebo podobného stanoviska a té ceny, jako jest dílo Jakuba Burckhardta o renaissanci v Itálii, není nazbyt. Všeobecný dějepis kulturní (dosavadní pokusy nemohou uspokojiti) leží před námi v budoucnosti. A bude to zároveň onen pravý, všeobecný dějepis, o kterém již řeč byla. K němu přispívati budou ostatní dějepisy (také dějepis politický), v něm se bude registrovati pokrok, vykonaný v odvětvích jiných. V něm přibude ona vzájemná souvislost: tuto vyšetřiti bude nejvlastnější úlohou jeho. Nebude státi proti dějepisům ostatním (zejména politickému) a tyto, ač bude nad nimi, proto nepozbudou své zvláštní ceny. Nebudou jen k tomu, aby pracovaly pro dějepis všeobecný.

Taková samostatná cena dějepisu politického se někdy popírá. Máť cenu podržeti jen, pokud slouží a posloužiti může, a sice buď vědě některé nebo svým užitkem praktickým. Kdyby tomu tak bylo, proč by to neplatilo i o jiných odvětvích studií historických, na př. o dějepisu literárním?¹⁾

Politické dějiny jsou tedy dostatečným programem jednoho odvětví studií historických, avšak nejsou jemu přece předmětem jediným. Co přibrati třeba, o to již snadněji se dohodneme. Tak podle toho, co řečeno bylo o vzájemné souvislosti poměrů politických a ekonomických, tyto zanedbati dovoleno nebude. Podobně se k sobě mají dějiny politické a literární atd.

¹⁾ O dějepise politickém platí, co Jindř. Brunner (Deutsche Rechtsgeschichte — str. 4. — v Bindingově Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft) praví o historii práva: „Wie alle Geschichte arbeitet auch die Rechtsgeschichte an dem erhabenen Problem der Selbsterkenntnis der Menschheit. Sie hat daher die Berechtigung ihrer Existenz in sich selbst und braucht sie nicht erst durch den Nutzen zu begründen, welchen das Verständnis des heutigen Rechts aus ihr zu schöpfen vermag.“ A připojme také hned, co Br. dále praví: „Neben dieser Auffassung hat noch eine andere, eine praktische Erwägung Platz . . . Da alles, was da ist, nur verstanden werden kann, wenn man weiss, wie es geworden, wäre es eine Selbsttäuschung, zu glauben, dass man das geltende Recht ohne Betrachtung seiner geschichtlichen Grundlagen zu erkennen vermöge“.

Čím více bystrozrak historika s pevného stanoviska, které zaujal uprostřed dějin politických, postihne i mimo vlastní kruh, tím více vykoná také na své vlastní půdě. Avšak i tu ona souvislost nesmí býti pouze mechanická (ve spojení našem), nýbrž musí býti obsažena ve věci samé.¹⁾

III.

Uznává se cena genetické definice. Nejlépe poznáváme to, co před naším zrakem povstává, vzniká a se vyvíjí. To platí též o poznávání historickém. Ale neběží jen o tento didaktický prospěch. Zde *vývoj* patří k věci samé. Chceme poznati proměny věci lidských: to naznačuje již slovo „dějiny“. Ptáme se netoliko, jaké bylo státní zřízení římské, než také jak vzniklo, jak se měnilo.

Události historické následují po sobě v čase, postupem chronologickým. Tento postup sám jest předmětem historického badání. Každá událost má obdržeti svou chronologickou etiketu, své určité místo v řadě. Než chronologická řada ještě není děj a letopis ještě není dějepis. Aby dějiny vznikly, t. j. pro nás, pro naše poznání vznikly, třeba vyšetřiti a poznati vnitřní spojení, nexus *kausální*, souvislost *pragmatickou*. Co, kdy a jak: na tom záleží. Teprve když jsme dospěli k odpovědi na třetí otázku (*jak*), historik vykonal svůj úkol. Veliká rozsáhlost říše římské, které tato nabyta do počátku křesťanského letopočtu, a pak to, že křesťanství se po říši této dosti rychle šířilo, jsou dvě fakta. Mezi nima jest však taková souvislost, že tím se vysvětluje, proč křesťanství v rozličných krajinách se rychle ujímalo, když totiž tyto patřily k jednomu politickému celku. Nicméně práce, věnovaná otázkám prvním (*co* a *kdy*), podceňovati se nemá. Celá práce naše musí vycházeti od verifikace fakt izolovaných. Než utvoříme řetěz, musíme míti jednotlivé články, a to dosti pevné, aby řetěz držel pohromadě. Zevrubné datování každé podrobnosti ovšem té váhy nemá. Než, uvádí-li se datum, ať je správné! A někdy správným datováním se vykoná více. Dejme tomu, že podle běžného mínění *a* jest příčina, *b* následek. Mínění to bude třeba opustiti, dokáže-li se, že postup časový byl: *b*, *a*.

Další práce, jež po zjištění fakt nastane, ono spojování, bývá často nemálo obtížná. Hlavně pro komplikovanost skoro všech událostí historických, která také tím roste, že velmi často (nač se nejednou zapomíná) dva faktory pojívá k sobě

¹⁾ Má se to podobně, jako s vyhledáváním synchronismů. Co na tom by záleželo, že se věci udály stejnou dobou, kdyby tu nebylo ještě jiné souvislosti? Ovšem že shoda co do času nás často upozorňuje na tuto.

kausální nexus *vzájemný*. Tak, jak již zmíněno, působivají na sebe vzájemně všudy a vždy poměry sociální a zřízení politické. Rozličné faktory, které vedle sebe působí, měly by pak proti sobě odváženy býti, abychom sílu každého poznali. Jestliže pokrok křesťanství se vysvětluje rozsáhlostí říše římské, nezapomeneme, že to byla jen jedna příčina z mnohých, a to ne nejmocnější.

Jiná obtíž, pro kterou analýsa zjevů historických bývá tak obtížná, v tom záleží, že i tu, jako při konstatování fakt, závisíme od pramenů, od jejich chudoby nebo bohatosti. Často prameny naše sotva k stanovení několika fakt stačí, jindy z nich i souvislost jak tak aspoň nepřímou dá se poznati; velmi často spojujeme fakta svými hypothesami, ve kterých nezřídka bývá jen řečeno, jak se věci sběhnouti mohly,¹⁾ bez jistoty, že se tak sběhly skutečně. Ale i tam, kde nám na pomoc přichází svědek současný, a kdyby byl tak vážný jako Thukydides, ani tu kritika nepřestává.

Než i jiná jest ještě příčina, pro kterou ona analýsa se často nedaří nebo neuspokojuje, která, nejsou obsažena ani ve věci samé, ani v chudobě pramenův, spočívati může v nás samých. Tím se vracíme k výtkám, které se historikům nejednou činí. Od Buckla slyšíme o nich, že jedni nevědí nic o národní ekonomii, druzí se nevyznají v zákonech a práve, třetí si nevšímají církevních záležitostí atd.²⁾ Jestliže se tyto výtky generalisují, nejsou spravedlivy; v jednotlivých určitých případech mohou býti oprávněny. Když uvážíme, co bylo řečeno o komplikovanosti zjevů historických a o souvislosti dějin politických (neb o historika toho programu tu hlavně běží) s dějinami ostatními, uznáme, že historikovi třeba rozmanité přípravy. Než nezapomeňme při tom, že encyklopedické vzdělání samo vždy ještě historika historikem neučiní.

Jiný požadavek historikům platící, o jehož oprávněnosti slovo říci sluší, zní, aby historik byl ne-li sociolog, přece sociologicky připraven a vzdělán.

Je-li *sociologie* věda, jež „nás poučuje o organizaci lidské společnosti, o jejím přirozeném konsensu, o podmínkách její existence, jež nám má vyložití zákony společenského pohybu, vzrůstu a vývoje historického“:³⁾ kdož by pochyboval, že by taková věda platně posloužila historickým studiím všech odvětví a zejména dějepisu politickému, ano že by mezi historií a sociologií nastati měl poměr zvláště intimní.

¹⁾ S tím se často spokojiti třeba při badání o dobách prehistorických.

²⁾ Srv. rozpravu T. G. Masaryka: O theorii dějin dle zásad T. H. Buckla (str. 1.).

³⁾ Masarykových Základů konkrétné logiky str. 81.

Sociologie jest věda budoucnosti také v tom smyslu, že jest to věda ještě nehotová, kterážto podle přiznání těch, kdo ji pěstují, „na ten čas ani co do metody, ani co do předmětu není s dostatek ustavena“¹⁾ ve které i při otázkách zásadních se ještě nejednou vyskytují velmi patrné neshody. Tolik o nynějším stavu sociologie. Proti tomu slyšíme uznání, že znamenití historikové také sociologicky zkoumali, že jejich práce i sociologii prospívají. A tak lze očekávati, zůstane i potom, až sociologie dospěje. Mezi ní a historií, kteréž z pokroku sociologie vždy pomoc přijde, vládne a zůstane poměr vzájemný. Sociolog pohlíží na konkrétní historii ovšem jen se stanoviska svého, jemu jest tato prostředkem k účelu, historik však nebadá a nelíčí jen proto, aby sociologovi látky poskytl, jemu neběží jenom anebo především o ty obecné pravdy, pravidla a zákony. Při historiku — badateli a vypravovateli — a potom také při čtenáři (a při tom zvláště a často) k čistě vědeckému zájmu se vůbec připojuje ještě zájem jiný. A tento jiný zájem se odčiniti nedá a udrží se jistě i v budoucnosti. My chceme poznati, co bylo, beze všech ohledů vedlejších, a třeba i vyšších. Historii studujeme především pro historii samu. My chceme slyšeti netoliko o tom, jak se objevení Ameriky připravovalo a pak skutkem stalo s tou nutností, která všim životem historickým vládne; chceme býti poučeni netoliko o následcích, které odtud pro Starý svět přišly: my chceme seznati i tu osobu Kolumbovu v její individuální zvláštnosti i celý ten průběh cest jeho. Nás nezajímají jen dějiny hnutí husitského, nás poutá také Hus a Žižka. Dovedeme-li si osoby historické konstruovati, tím lépe i pro historika; vždyť jemu nikde neběží toliko o izolovaná fakta, nýbrž on hledá faktory. Ať však sociologie při otázce, jak mocným proti době své faktorem jest individuum, dospěje k odpovědi jakékoli, i kdyby pro ni neměl jednotlivce ceny než jako exponent poměrů časových: při historii zůstane zájem aspoň rozdělen mezi časem a osobou, a při této bude nás poutati i ten detail, který — aspoň poznání našemu — zůstává nahodilým. Historie stopuje průběh věcí ve všech podrobnostech a netoliko výsledky, třebas od ní žádáme, by na tyto padalo světlo ostřejší. To má historie společné s romány a tragedií, od nichž tím se liší, že jest závislá na pramenech daných, kterých může hojně shledati, ač-li jich hojně najde, které může kombinacemi svými výmluvnějšími učiniti, avšak tak, že i potom chudoba neb bohatost pramenů se má zračiti v obraze, který nakreslí.²⁾ Realismus

¹⁾ Tamtéž str. 83.

²⁾ Sr. Heinr. Ullmann, Über wissenschaftliche Geschichtsdarstellung (Historische Zeitschrift 1885).

umělecký ukládá nám, abychom jen to líčili, co *mohlo* býti — historický, co *bylo*.¹⁾ Umělec jest volnější jen ve volbě, v kombinaci premis: z nich konsekvence potom plynouti mají s tou nutností, kterou historie všude nachází, třeba jí se nepodaří vždycky ke konsekvencím všechny premissy přidati.

IV.

V předmluvě ke svému prvnímu většímu dílu z r. 1824 napsal Ranke: „Man hat der Historie das Amt die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren beigemessen: so hoher Ämter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will blos zeigen, *wie es eigentlich gewesen ist*.“ *Jak se věci sběhly!* — Tím vysloven pro historii nejvlastnější úkol, tím naznačeny její hranice jak proti sociologii, tak také proti *filosofii dějin*.

Podceňovati práci historickou na kterémkoli stupni jejím, jest proti prospěchu jak té, tak oné. Poskytuje-li historie látku té neb oné, musíť oběma na tom záležeti, aby to byla látka dobrá, solidní. Jakou cenu by pro sociologii měl zákon, ke kterému dospíváme indukci, kdyby případy, na nichž tato se zakládá, byly třeba jen z části klamem? A chceme-li o dějinách filosoficky uvažovati, dějiny „filosoficky pojímati“, jakou cenu by měly výsledky, k nimž bychom dospěli, je-li substrát „fable convenue“ nebo fikce, nebo dokonce lež?

Filosofie dějin, ještě nedávno tak oblíbená, nyní v pozadí stojící, byla částečně historii na prospěch hlavně tím, že ji varovala před povrečným pragmatismem, které, hledajíc nexus kausální, všimává si často jen příčiny nejbližší anebo na místě příčiny neb příčin klade neb přečnuje podnět jen nahodilý. Filosofie dějin učila historii spojovati zjevy odlehle sice, ale přece souvisící, učila ji rozeznávati to, co k podstatě historického vývoje náleží, od detailu třeba někdy samo sebou zajímavého, ale proti celku přece podřízeného. Avšak také filosofie dějin vystupovala proti historii jí sloužící často tak, jako by tato jen tou službou ceny nějaké nabývala. I tu platí, co již řečeno bylo. Historie nemá příčiny ani proti filosofii své samostatnosti se vzdávati. Máť svůj zvláštní, svůj nejvlastnější úkol. S výsledky práce její ať naloží filosofie, jak dovede.

Filosofie dějin s historií mají potud úkol společný, pokud obě hledají souvislost, která se táhne dějinami lidskými; než každá v jiném smyslu. Filosofie dějin předpokládá a hledá plán, podle kterého dějiny by souvisely, určuje v něm kaž-

¹⁾ Sr. Aristotelovu Poetiku IX.

děmu zjevu historickému místo a úlohu i odhaduje cenu jeho podle toho, jak sloužil k uskutečnění onoho plánu. Filosofie dějin spatřuje, tuší nebo věští onen cíl a konec, ke kterému proud dějin lidských spěje a dospěje. Její zrak obrácen jest vždy k budoucnosti; přítomnost pro ni nikdy nezdá se míti ceny žádné. Historie hledí do minulosti, chtě vyložit, jak se věci sběhly; její práce dosti případně nazvána byla: *vaticinatio ex eventu*. Historie pátrá po příčinách. Filosofie táže se ne tak po výsledku každého jednotlivého zjevu historického, jako po konečném výsledku, po posledním efektu dramatu dějin lidských. Pozoruhodno však jest, že ten plán, který filosofie dějin v těchto nalézala neb jim ukládala, a skutečný průběh dějin, jak jej historie vyšetřila, se nejednou rozcházel, že bylo třeba harmonii zjednati tím, že se oči před mnohým zjevem schválně zavíraly, že třeba bylo tu něco ujmouti, onde přidati, že třeba bylo měniti to, co se měniti nedá naprosto — minulost.

K otázkám, které filosofie dějin si klade a řešení chce, dospíváme také jinými cestami. Jsou to otázky, kterými se tážeme, nejen k čemu a proč tento historický vývoj lidstva, nýbrž také tento život lidský vůbec, k čemu tento náš svět, jeviště dějin lidských, i onen svět, jehož částí toliko tento svět náš, vesmír, kosmos. Jsou to otázky, které se ozvaly a ozývají budou v náboženstvích a v soustavách filosofův. I ta soustava, která by dospěla ke skepsi, k „non liquet!“, k negaci tam, kde jiná soustava, jiná věda nebo víra pozitivní dávají odpověď, těch otázek neodstraní nikdy. V jakém světle se nám objeví průběh dějin lidských, závisí u každého na jeho filosofickém přesvědčení, na jeho náboženském smýšlení a citu, nebo, pokud se snesou, na obou. Tak vysvětlíme si a pochopíme názor, že mezi velkým rozsahem říše římské a pokrokem křesťanství jest netoliko ono spojení, o kterém byla řeč, že tu jest nexus netoliko kausální, nýbrž také teleologický: proto panství Říma se šířilo a říše římská rostla, aby potom křesťanství snadněji a rychleji se ujalo. Kdo by tak dějiny pojímal, vkládal by do dějin teleologii se stanoviska náboženského. A podobně si vede také ona filosofie dějin, kterou na mysl máme: ona do dějin teleologické spojení vnáší a vkládá.

Historie v dějinách nenachází než kausální spojení. Je-li v nich také nexus teleologický, rozhodnutí nemůže. Kde by byl nexus teleologický, tam jest ovšem také nexus kausální, kde však jest nexus kausální, tam také nexus teleologický ještě býti nemusí. Vládne-li tento v dějinách, k té otázce historie sama odpověď aby dala, s to není, ocitujíc se na hranicích svého poznání.

Podobně také historie sama nemůže odpovědět, tázána jsouc, vládne-li v dějinách netoliko postup, než i pokrok, t. j. pokrok k lepšímu. Jak obtížná jest odpověď k této otázce, ač často za snadnou se pokládá, zde vykládati není úlohou naší. Chceme jen naznačiti, kam podle našeho mínění obor historie sahá.

Historie sama nemůže nikomu předepsati stanovisko, s kterého dějiny pojímati, dáti měřítko, podle kterého jejich postup oceňovati by měl. Stojí-li na př. posuzovatel na stanovisku náboženském a nachází-li, že v některé době náboženský cit hyne, bude o ni souditi nepřívětivě, i kdyby v ní vědy prospívaly, umění kvetlo, technická zručnost pokračovala a blahobyť rostl. Rozumíme-li dějinami dějiny ve smyslu nejširším, přihlížejíce ke všem stránkám lidského života, historie nám může podati obraz všestranný některé doby, sama však nemůže odhadnouti cenu jeho. Jestli že při takovém oceňování vyskytují se neshody, vinna tím není historie.

Proto také k otázce, zdali povinností historie jest posuzovati osoby historické se stanoviska ethického, ke které, zdá se, že odpověď jiná ani dovolena není, než že *jest* — neodpovíme takto ihned, když si připomeneme, že úkolem historie jest vyložiti a porozuměti tomu, co bylo,¹⁾ a ne také hned říci, co mělo býti. Historie nemůže vedle reálních sprádati ještě jiné, ideální dějiny.

Co historie všude nalézá, jest kausální nexus. A proto také nalézá, že v činech lidských to se podaří, k čemu vhodné prostředky byly voleny. S toho stanoviska osoby historické posuzovati patří do kompetence její.

Taková účelnost v dějinách vládne, že jen to jest historicky cenné, co jest účinné, co slouží svému účelu. A to platí o nejlepších motivech a prostředcích, se stanoviska mravního o nich soudě, neméně než o nejhorších. *Laudanda voluntas* — tu pozbývá ceny: *si desunt vires*.

Nicméně tato *laudanda voluntas* vždy zůstává — *laudanda*, a účel proto neposvěcuje prostředkův, ani tehda, kdyby se stanoviska jakéhokoli (náboženského, vlasteneckého atd.) za svatý a dobrý uznán byl, jsou-li prostředky špatné, byť byly sebe vhodnější. Ethicky chvalné motivy a prostředky nacházíme v dějinách vedle jiných, neúčinnost jim ethické ceny neodejme, ale dějinami hýbají jen potud, pokud se stávají psychologickými silami, pokud z nich efekt plyne. A historií běží o to, co dějinami hýbe.²⁾

¹⁾ V tom smyslu platí pro historii: *tout comprendre est tout pardonner*.

²⁾ Netřeba vykládati, že tím, co tu bylo řečeno, tak zv. *macchiavellismus* se nikterak neobhajuje. Historie ovšem nachází, že zvláště v poli-

Přes to, co tuto bylo řečeno, oceňování osob historických se stanoviska ethického se také při historikovi dostaví, t. j. při historikovi konkrétním, jenž nikdy člověkem býti nepřestává. Historie takového posuzování nezapovídá nikomu, ani historikovi. Tento sám však překročuje hranice její, jakmile soud taký pronásí.¹⁾ A proto neplatí o historii: „*die Weltgeschichte ist das Weltgericht*“.

Ethická cena a historický význam se často rozcházejí. Kdo to bolestně pociťuje, tomu neposkytuje upokojení historie. Z ní poznáváme, že nejlepší úmysl zůstává často neproveden, že ctnost odměny často nedochází.

Že není ve světě lépe, to říci někdy zdá se paedagogicky nebezpečno, a proto také z té příčiny se dějiny upravují často *ad usum delphini*.²⁾

Dějiny samy neučiní nikoho optimistou. Avšak ani pessimistou.

Platí-li všeobecné zákony ethické pro každého, platí též pro historika při jeho vlastní práci. Nejlépe to vyslovil Cicero: *ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat historia*. Pravdu říci a pravdy nezamlčeti, ať z toho následuje cokoli.

I v té příčině má historie (dějepis) zůstat samostatnou. Svého nejvyššího zřetele, pravdy, nesmí spouštěti s očí, ani kdyby se zdálo, že toho žádá prospěch státu, národa, církve.

A proto historii nesmíme ukládati, aby hned také ethicky prospívala, ke ctnosti nabádajíc a od špatnosti odstrašujíc. Paedagog v ní může své příklady hledati. Najde-li je, budou-li vhodné a jak se jich užije, o to o všechno ona starati se nemůže. Stará-li se, ubíhá často v nebezpečenství, že se prohřeší proti svému nejvyššímu zřeteli, pravdě. Ani v té příčině se cena historie neurčuje tím, pokud výsledky práce historické nějak prospívají nebo nepospívají prakticky.

O užitečnosti historie se nesterjně soudívá. Od dob Ciceronových se opakuje, že jest *magistra vitae*. Proti tomu se však také tvrdívá, že ani jednotlivci, ani národové se historií nepoučují; jen tolik, že se totiž nepoučují, prý učí historii.

Zklamán bude, kdo na historii pohlíží jako na snůšku paradigmat, kde by každý, zejména státník, politik, občan, našel vzor a příklad, jak by se v každém jednotlivém případě

tickém životě (ale ne toliko v tomto) často vládne. Z toho však neplyne, že tak má býti a ve vši budoucnosti zůstat.

¹⁾ Něco jiného jest, když osobu historickou posuzujeme podle toho, co v době její za dobré a špatné platilo.

²⁾ Z jiných příčin se upravuje klassický starověk ve vyučování gymnasiím. Proto, zdá se, že třeba chváliti tak nadšeně ty ctnosti Římanův, aby se žáci s větší chutí učili latinské grammatice.

chovati měl, anebo ještě častěji — poučen škodou cizí — neměl. Vysvětlení, proč tomu tak, není nesnadné a často již bylo dáno. Mimo jiné platí také o dějinách, že nic na světě nebývá zcela nové a že se přece nic neopakuje. Snadného, abych tak řekl, mechanického poučení dějiny neposkytují. Co však řečeno bylo o ceně definice genetické, platí též v ohledu praktickém. Politik, státník a občan se také z historie učiti mohou: zvláště z historie svého státu, svého národa, z historie své doby.

Avšak proto každý historik není již tím, že jest historikem (ovšem dobrým), také za státníka a politika zvláště povolán. Jako státníku hrozí mu nebezpečství doktrinářství. Účastenství v politickém životě však připravuje pro práci historickou. Tím se na př. vysvětlují přednosti některých anglických historikův.¹⁾

V.

Práce historická se pokládá často, ba velmi často, za snadnou. A historikové sami si ji někdy snadnou činí, neřku-li četní diletanti.

Má se nezřídka za to, že, čeho především třeba, jest pilnost. A je-li látky hojně sneseno, že pak již stačí kompilace.

Že tomu tak není, vysvítá z předcházejícího samo sebou. Otázku, je-li dějepis vědou či spíše uměním, často slyšíme. Tolik vždy patrné, že, kdyby byla uměním, k tomuto umění by bylo třeba rozmanité *vědecké* přípravy. Třeba znáti předmět, jehož historii vyšetřiti chceme, třeba jej dokonale poznáme teprve tím, že jeho dějiny vyšetříme. Jiná příprava bude potřebna tomu, kdo pěstuje dějiny umění, jiná tomu, kdo se věnuje dějinám politickým, třeba podle toho, co již bylo řečeno, příprava všude musí přesahovati přes hranice vlastního odboru.

Než, protože všude běží o dějiny a jich vyšetření, všude bude třeba podobné metody: proto historik jednoho odboru od historika odboru druhého práci historické učiti se může.

A všude, kde mají dějiny býti vyšetřeny, třeba počítí verifikaci fakt.

Práce historická není kompilací. Spíše by se nazvati mohla kombinací (ač ne libovolnou) fakt kritikou zjištěných.

Kritika nesmí ovšem historika opustiti ani při oné kombinaci, avšak první její úlohou jest zkoušeti stavivo, kterým se má budovati.

¹⁾ „Německý učenec,“ praví Freeman, „jen čítá v knihách o věcech, které my vidíme a ve kterých žijeme.“ The methods of historical study str. 289. — V této knize — vyšla r. 1886 — Freeman vydal přednášky, které měl r. 1884, přijav professuru v Oxfordě. Jest v ní leccos zajímavého, ale ne v tom směru, jak by čtenář podle nadpisu očekával.

I tato práce se často za snadnou pokládá. A nedá se upříti, že pravidla, kterými se historická kritika spravuje, jsou velmi jednoduchá. Jsou tak jednoduchá, že se rozumějí sama sebou, že je každý hned pochopí a za správná uzná. Jsou tak jednoduchá a snadná, že historikové ani za nutné neuznali, o nějakou všestrannou theorii historické kritiky se postarati, obmezujice se na jednotlivé otázky a pojednávajice o nich příležitostně.¹⁾

Vysvětlíme si tuto liknavost, když uvážíme, že kritika historická nemá pravidel, jí vylučně a výhradně zvláštních. Vždyť tak si vede soudce, jenž vyšetřuje, jenž svědky předvolává, vyslýchá a potom soudí. Tak si také vedeme nebo věsti máme v obyčejném životě, nechceme-li slouti lehkověrnými a víru dáti, často ke své škodě, všemu, cokoli se povídá, a ať to povídá kdokoli.

Nicméně, ačkoli pravidla kritiky jsou jednoduchá a samozřejmá, dějiny dějepisectví učí, že bývají zanedbávána často i od těch historiků, kteří si jich — neb aspoň některých — vědomí jsou a k nim se hlásí. Ba lze říci, že teprve dějepisectví nejnovější doby jest v pravdě kritické. V starších dobách (výjimky pravidla neruší) buď převládala víra v tradici, víra ve vše, cokoli bylo psáno, anebo se dostavovala nedůvěra neobmezená (pyrrhonism). Naší době se hyperkritika někdy vytyká. Celkem však sotva právem. Proti tomu nám nastává jiné nebezpečství, že často mermomoci chceme i tam se něčeho dobádati a dopátrati, kde nás naše prostředky, učící nás znáti minulost, opouštějí. Ty prameny, které máme, se někdy podrobují jakési kritické tortuře, nebo se pro svou chudobu a nespolehlivost nahrazují hypothesami odvážnými a ve své odvážnosti přece zase nekritickými, kde by si kritika s resignací přiznati měla: non liquet!

Mezery svrchu dotčené v následujícím nevyplníme: nepojednáme o kritice historické všestranně. Jen něco bude řečeno, hlavně proto, aby se ukázalo, že přes to, že pravidla, kterými se kritika historická řídí, jsou jednoduchá a samozřejmá, práce její ve skutečnosti velmi často snadná nebývá a že, i když těmi pravidly se řídí, přece uspokojujících výsledkův proto ještě dojíti nemusí, jsou-li prameny nedostatečné. Výsledky pak neuspokojují nejen, co se jejich hojnosti týče, nýbrž také s ohledem na jejich jistotu. Místo jistoty třeba se často spokojiti větší neb menší pravděpodobností.

¹⁾ Mnoho dobře a pěkně pověděl Charles de Smedt ve svých „Principes de la critique historique“ (v Paříži 1883) a kratěji již před tím (1876) v úvodě ke své užitečné příruční knize „Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam critice tractandam“.

I z toho se často dějepisci a dějepisectví činí výtka: právem v určitých případech, neprávem všeobecně. Kritice historické jsou dány hranice, přes které se dostat nemůže, i když všechny síly napne. I to jest úlohou kritiky, aby poznala, jaká míra jistoty sluší jejím resultátům.

Úlohou historické kritiky (vracíme se k tomu) jest: verifikovati fakta; ovšem i kausuální souvislost, pokud v pramenech přímo jest dána; avšak i tu třeba nejprve vyšetřiti, zdali se některé věci skutečně udály.

Fakta, která zjištěna býti mají, jsou historické kritice objektem vlastním, avšak od ní vzdálenějším; jejím předmětem bližším a bezprostředním jsou prameny. V tom smyslu jest historická kritika kritikou pramenů, které jsou jí prostředkem k účelu.

Z rozličných druhů pramenů ty toliko v následujícím na mysli máme, které sepsány byly s úmyslem, aby paměť těch věcí, které se sběhly, pro budoucnost zachována byla, jako jsou letopisy, kroniky, memoiry a p. Proti jiným lze takové prameny nazvati dějepiseckými.

Co by pramenem rozuměti se mělo, zdá se býti každému jasným. Dílo Palackého mohlo býti někomu pramenem, odkud on čerpal svou známost dějin českých: mezi prameny dějin českých je však proto předce nevradíme. Bez rozpaků však připočteme k nim kroniku Kosmova.

Avšak ani na tom nelze přestat. Kosmas sám nám naznačil, odkud mu přišlo, co ve své kronice o nejstarších dějinách českých napsal. Jeho pramenem byla „senum fabulosa narratio“. Avšak tato ústní tradice, jak se ozývala v době Kosmově, nám již dána není. Co nás došlo, jest jenom to, co na základě tehdejší tradice Kosmas sepsal. Nikoli již ona senum narratio, nýbrž vypravování Kosmovo jest pramenem naším.

Zcela jiného rázu jest kronika Kosmova v posledních svých částech, ve kterých Kosmas vypravuje, co sám od svědků slyšel, čeho sám byl svědkem. Jeho pramenem byla zkušenost jiných nebo vlastní, naším pramenem jest vypravování Kosmovo.

Dílo Liviovo nejprve bez váhání připojíme k pramenům dějin římských. Jakmile však uvážíme, že Livius, vypravuje o starší době, čerpal sám ze starších letopisců římských, jichž díla se nám nezachovala, poznáme, že pro starší dějiny římské jest nám vypravování Liviovo pramenem jen proto, že nás nedošly prameny jeho. Kdyby nás byly došly, kritika (ne ta, jež chce kritisovati Livia jako historika, nýbrž ona, jež chce vyšetřiti skutečné události) by za svůj bližší předmět místo díla Liviova měla starší letopisy římské a tyto by byly naším pramenem. Avšak i tu by ozvala se zase otázka, co bylo pramenem těmto starším letopiscům římským.

Z těchto příkladů jest patrné, že pojem historického pramene nemá do sebe té určitosti a pevnosti, jak se s počátku zdáti mohlo. Co pramenem nazýváme, bývá velmi často pramenem jen v relativním slova smyslu: naším, pro nás. Jest to nám daný počátek, naše východiště historického poznání. Nám nezbyvá, než vyjítí od Livia. Livius sám měl východiště jiné: avšak i jeho kritika se měla ptáti (a někdy se takové otázky v něm ozývají), co bylo pramenem jeho pramenův.

Mezi naším nejbližším předmětem (naším pramenem, pramenem relativním) a předmětem nejvzdálenějším (fakty historickými) kritice jest často předpokládati a hledati pramen ve vlastním slova smyslu, pramen absolutní. Někdy jej má hned před sebou. Takovým pravým pramenem jest vypravování Kosmovo v posledních částech jeho kroniky. Co zde mezi faktem a pramenem stojí, jest již jen vlastní zkušenost nebo cizí, však taková, jež ve vlastní zkušenost Kosmova přešla.

Nesnadná bývá odpověď, co by bylo vlastním pramenem při tradici toho druhu, jako se ozývá v první části kroniky Kosmovy. Nalézti jej se často kritice nepodaří. Bývalo zvykem při každé pověsti předpokládati a hledati „historické jádro“, tedy nějakou skutečnou událost. Odtud by se počínala řada, vycházející od události nějaké a počínající se zkušeností svědka, jež pak přešla na jiné a řetězem tradice konečně na článek poslední, na pramen náš. Avšak kritika, stopující tento řetěz, tuto řadu nazpět, nezřídka se poučila, že onoho prvního počátku, onoho jádra, onoho fakta, které jsme předpokládali, vůbec ani nebylo. Nemíníme zde případy, kdy se kritika končí přiznáním: non liquet, historické jádro, které předpokládati třeba neb lze, nepodařilo se mi vyšetřiti. Míníme zde takové pověsti, při kterých se kritice podařilo vyšetřiti, že východiště jest jiné, než se předpokládalo, na př. pověsti, jež původ vzaly ze jmen osobních neb místních. Někaký počátek předpokládáme ovšem právem při pověsti každé. Takové pověsti nevysvětlují pak ani vznik jména, natož vznik věci, nýbrž jméno vysvětluje vznik pověsti. Historickým pramenem může i taková pověst býti, avšak ne pro to, proč se hlásí.

Mluvíce v následujícím o tradici, míníme vždy takovou, při které nějaké faktum, jako východiště, lze předpokládati. Mezi prameny vůbec (reč jest o pramenech dějepiseckých) prameny ve vlastním, absolutním slova smyslu by pak byly jen prameny takové, mezi nimiž a událostí či faktem stojí zkušenost bezprostřední. Při nich otázka po pramenu již přestává. Úlohou kritiky historické jest pak vždy ptáti se, je-li pramen její pramenem v tomto slova smyslu. Tím se sice úloha kritiky (verifikace fakt) ještě nepočíná, než jest tím

dáno jí stanoviště a východiště. Z Kosmovy kroniky čerpali pozdější kronikáři čeští. V těch částech, ve kterých kroniky jejich čerpaly *jedine* z Kosmy, přestávají tyto nám být pramenem, protože jejich pramen nám jest přístupným. Oni sami, třeba žili v době starší, nebyli přece události bližšími, nežli jsme my pozdější, neboť mezi nimi a fakty leželo vypravování Kosmovo právě tak, jako dělí také ony dávné události a nás. Pro verifikaci fakt tedy tyto pozdější kroniky — v jiném ohledu mohou být zajímavé — nemají ceny žádné. Faktum nějaké tím, že o něm *po* Kosmovi a *podle* Kosmy vypravuje také Pulkava, pro nás jistějším se nestává. Pulkava není nám druhým pramenem, protože pro tuto věc není pramenem vůbec žádným.¹⁾ Jináče by se věci měly, kdyby se nám kronika Kosmova byla ztratila; tu nezbyvalo by, než vyjít od kronik takových, jako jest Pulkavova. Má-li však kritika před sebou oboje, nebude ani okamžik na váhách, odkud se vlastní práce její počíná, když svou předběžnou práci vykonala. Pro verifikaci fakt nemají prameny odvozené žádného významu, jakmile nám jsou dány prameny, ze kterých odvozeny jsou samy, lze-li tedy čerpat z pramene pramenův. Tato předběžná práce kritiky, tato redukce pramenův trvati bude tak dlouho, až dojde k pramenům absolutním v tom smyslu slova, jak bylo vyloženo, — až-li dojde. Neb velmi často se nám zachovaly jen prameny relativní. Mezi nimi východištěm bude pramen nejstarší, ten, ze kterého čerpaly pozdější, třeba tento pramen sám již vyplynul z jiného. Jest však patrné, že kdekoli spokojiti se musíme na posledním místě prameny odvozenými, již napřed nemůžeme se nadíti pro výsledky svého badání té jistoty, kterou očekáváme, když vycházíme od pramenů prvotních.

Jiná předběžná úloha kritiky historické jest vyloučiti prameny podvržené. Často se vzbudí pochybnost o pravosti právě při dotčené redukci pramenův a někdy také hned odpověď najde.

Otázka pravosti dá se subsumovati pod otázku a úlohu širší, jež zní, že třeba vyšetřiti, zdali pramen historický, ze kterého čerpati budeme, jest skutečně tím, zač se vydává nebo platí. I když některý pramen odečteme spisovateli, kterému se dosud přičítal, a přičteme jej spisovateli jinému, odstranili jsme něco, co v našem dosavadním mínění bylo mylné. Ceny historické, t. j. pro verifikaci fakt, může při tom náš pramen nabytí třeba ještě větší, ale může jí při tom i pozbyti ve větší.

¹⁾ Často se čtenář domnívá, že některé faktum jest skálopevně zjištěno, protože se dá z velikého počtu „pramenů“ doložit. A jak často to vše nic neznamená! Nezdídka při redukci bychom poznali, že tu nemáme než jediný pramen.

nebo menší míře neb i dokonce. Pozbývá jí úplně, jakmile se ukáže, že onen omyl byl výsledkem úmyslného podvodu a že k tomu konci onen domnělý pramen byl teprv udělán, t. j. zfalšován a podvržen.

Historik jest závislý na pramenech. Ať jich sebe více shledá, předepsati si nemůže, jakými být mají. Jsou-li mezi těmi, které shledal, prameny absolutní v tom smyslu, jak bylo vyloženo, kritika ani při nich nepřestane, nýbrž teprv počne.

Pramenem vlastním a pravým jsme nazvali takový, ze kterého k nám se ozývá bezprostředně vlastní zkušenost zpravodajova. Naznačíme-li zpravodaje, historika, písmenou H, svědka, jenž co zkusil vypravuje, písmenou T (testis), bude spojené TH znamenati dějepisce (letopisce, kronikáře, skladatele memoirů), jenž vypravuje z vlastní zkušenosti. Mezi kritikou (K) a faktem (F), které takto vyšetřiti má, stojí jenom vypravování svědka-zpravodaje, což naznačíme řadou F TH K. Ale právě, že ono vypravování mezi námi a faktem stojí, toto nám bezprostředně dáno není, ani když si vypravování samo správně vyložíme, majíce se na pozoru, abychom vypravovateli dobře porozuměli, co řekl a říci chtěl, varující se, abychom svou interpretací nic do svého pramene nevložíli, co v něm řečeno není.¹⁾ Úlohou naší i potom vždy ještě zůstává vyšetřiti, zdali, co se nám vypravuje, skutečně se stalo, zdali a pokud platí rovnice $F = H$. Tím, že vypravování plyne z vlastní zkušenosti, dána jest jen možnost, že vypravování a skutečný průběh věci se kryjí. Vypravovatel jako svědek *mohl* faktum aneb řadu fakt ve skutečném jejich průběhu poznati; on *mohl*, t. j. okolnosti, ve kterých se nacházel, byly tomu poznání příznivé. Avšak i tu platí, že ne všechno z toho, co možným jest, skutečně se udává. Zbývá ještě ptáti se, zdali náš zpravodaj nás také správně poučiti *chtěl*.

Kritika dříve, než přijme svědectví, posuzuje svědka. Tyto jednoduché otázky, tak často opakované, zdali *mohl* vědět, co vypovídá, zdali *chtěl* pravdu říci, zdají se stačiti, abychom svědka a skrze něho pravdu poznali. Než tak snadnou úlohu soudící kritiky přece není.

Místo vůle říci pravdu může se dostaviti vůle neříci jí, vůle pravdu zastřítí neb změnití ne-li zcela, aspoň částečně, a sice z motivů nejrozličnějších, jako jsou zisk a prospěch osobní, žádosť cti a slávy, zášť k nepříteli, stranictví, pia fraus anebo jen ona záliba klatati jiné a s nimi si zahrávati. Avšak i mimovolně klamání se dostaviti může při zpravodaji našem.

¹⁾ Na tento rozdíl se často zapomíná. Nejprv jest se tázati, co jest řečeno v pramenu našem, potom teprv, je-li to pravda, je-li to správné, zdali se to skutečně událo.

On klamal nejprve sebe sama, pak oklamal nás.¹⁾ Tytéž motivy, které vedou často ke klamání úmyslnému, i při nejlepší vůli mohly oklamati svědka hned při pozorování toho, co potom nám vypravuje. On již při své zkušenosti, ze které potom vyplyne vypravování pro nás, nebyl nepředpojatým. Avšak i kdyby takové předpojatosti, plynoucí z motivů podobných, jako naznačeno, předpojatosti, kterou mravní nazvat lze, nebylo, ani potom ještě vlastní zkušenost by nebyla *plnou* zárukou pravdy. I hodnověrný — on chce říci pravdu — a nepředpojatý — on pohlíží na věc mravně objektivně — svědek nemůže nám oznámiti nic jiného než svoje představy. K mravní objektivnosti musí přistoupiti ještě psychologická. Že každý není stejně bystrým pozorovatelem, učí denní zkušenost. A také při bystrém pozorovateli vyskytují se náhody a okolnosti, které jeho pozornost ruší a tím i na výsledek jeho pozorování vliv míti mohou.

Z toho patrně, že současnost a vlastní zkušenost při zpravodaji našem, jakkoli je vysoko ceniti třeba, přece nejsou zárukou plné bezpečnosti ani tehda, když máme proč jej za nepředpojatého a proto za hodnověrného pokládati. Neplatí sice jako na soudě, že „*unus testis nullus testis*“, než i při takovém zpravodaji k plné jistotě vždy něco chybí. Jest hodnověrný, avšak my mu přece věriti nemusíme.

Co ještě chybí, může nám poskytnouti svědek jiný, když k první řadě F T H K přistoupí řada druhá F T H₁ K. Vypravuje-li o téže věci jiný svědek a sice jako první z vlastní zkušenosti a kryjí-li se zprávy obou (aspoň v podstatě): lze za to míti, že faktum přešlo objektivně do jejich vypravování. Naše víra zde nevyplývá z hodnověrnosti svědků, nýbrž má za základ jejich shodu, předpokládaje ovšem, že pozorovali a vypravovali jeden od druhého neodvisle. Aby byli stejné kvality, toho nezádáme, ba naše víra vzroste, nebudou-li sobě stejnými, náležejí-li na př. ke dvěma stranám politickým, k rozličným církvím atd. Jakmile se však ve dvou svědectvích objeví neshoda, která se netýká toliko podrobností vedlejších, nezbyvá než voliti mezi svědky, rozhodnouti se pro toho, jemuž větší hodnověrnost sluší. Než jak často takové rozhodnutí bývá nesnadné, ba nemožné! Nemáme proč dáti přednost jednomu před druhým. Druhý svědek nám nic neprospěl, ano tím, že přibyl, vznikly nám rozpaky.

Snad nám přispěje na pomoc svědek třetí? Kdyby přistoupil ke dvěma, kteří se srovnávají mezi sebou, sám se

¹⁾ On se trompe soi-même et on trompe les autres avec une certaine bonne foi. De Smeđt str. 124.

s nimi srovnáváje též, naše víra by vzrostla. Přidá-li se však k jednomu ze dvou sobě odporujících, tím jejich spor ještě rozhodnut není, *leđa jsou-li všichni tři svědkové téže kvality* (*ceteris paribus*), jsou-li na př. všichni stejně nepředpojati. Shoda dvou bude nám znamením, že oba objektivně pozorovali, kdežto při třetím objektivnost nějakou příčinou utrpěla. Nejsou-li však svědkové sobě stejní, pak majorita sama nerozhoduje. Kritika nesmí jen mechanicky počítati a prohlásiti, že jí tři jest více než dvě; pro ni platí: *vota sunt ponderanda, non numeranda*. Někdy jeden svědek platí více nežli svědkové dva, třeba mezi sebou shodní, na př. jeden nepředpojatý proti dvěma předpojatým, třeba od sebe neodvislým. Než musíme míti důvody závažné, abychom prohlásiti směli, že jeden platí proti dvěma. Tak pohodlné kritérium (nepředpojatost) se kritice ve skutečnosti nenaskytuje často. Právě mezi svědky čerpajícími z vlastní zkušenosti a zvláště těmi, kteří o sobě samých vypravují, málo bývá nepředpojatých.

Při svědčích čerpajících z vlastní zkušenosti kritika také přihlížeti bude k intervalu, jenž uplynul mezi zkušeností svědka, mezi událostí, o které vypravuje, a tímto jeho vypravováním. I při dobré paměti, i při nejlepší intenci pravdu pověděti fantasie mezi tím v našem zpravodaji pracovala. Autobiografie, jsou-li složeny jen podle vzpomínek, bývají, jak Goethe nazval svou: pravdou a básní (*Wahrheit und Dichtung*).

Jestli že zpravodaj, jenž před kritikou stojí, čerpal ze zkušenosti ne vlastní, nýbrž cizí (F T H K), kritika jest od vlastního objektu (fakta) vzdálenější a práce její obtížnější. Jí dáno jest jen vypravování zpravodaje, jenž s faktem ne-souvisí bezprostředně. Svědka slyšíme jen skrze zpravodaje. Otázku hodnověrnosti třeba si položit dvakráte, při svědku i při zpravodaji. Tomuto uvěříme, směme-li předpokládati, že objektivně vypravuje, co slyšel, než z jeho objektivnosti ještě neplyne objektivnost svědka. Jen jestliže faktum přešlo objektivně nejprv na svědka a pak na zpravodaje, přešlo objektivně také na nás. Aby nám platila rovnice $F = H$, je třeba, aby platily rovnice dvě $F = T$ a $T = H$.

Faktum na své cestě ke kritice má delší cestu před sebou a přemáhá více překážek, nežli v případě prvé, když svědek a zpravodaj splývali v jednu osobu. Dostanou-li se ve svých vypravováních o téže události do konfliktu svědek z vlastní zkušenosti čerpající a zpravodaj, jenž po jiném t. po svědku od onoho svědka rozdílném vypravuje, nelze pochybovati, že kritika *ceteris paribus* nakloní se k onomu. Jemu bude platiti presumpce objektivnosti. Ani to pravidlo nedomáhá se však platnosti absolutní.

Čím více členů má řada $F T \dots T_n H K$, tím více překážek stojí mezi faktem, které zjistiti chceme, a námi a kritikou naší. Každodenní zkušenost nás učí, že pravdu dříve říká pořekadlo: fama crescit eundo. Tradice událostí současných (F a H spadají do téže doby) jest často, ba obyčejně nespolehlivá. Aby pro nás platila rovnice $F=H$, bylo by třeba, aby platila celá řada rovnic jiných.

Nejinak se to má s tradicí o událostech ve vzdálenější minulosti za posledním zpravodajem ležících. Nespolehlivost ústní tradice o minulosti jest podobná, jako při ústní tradici o věcech současných. Nespolehlivost této se uznává všeobecně, při oné se však často dostavuje víra v té chvíli, jakmile tradice dosud ústní písemně zaznamenána byla. Avšak nikterak právem, třeba potom — littera scripta manet. Kdo ručí, že dříve se nic neměnilo? Vždyť v oné řadě, spojující faktum a nás, hodnověrnost se nedostavuje teprve na konci jejím, nezávisí toliko na přechodu z T_n na H . Avšak rozhodnouti, zda faktum přešlo objektivně celou řadou až na nás, obyčejně nám nelze, když neznáme ani počtu zpravodajů ani rytmu tradice. Čím rychleji následovali zpravodajové po sobě, tím věrnější mohla býti jejich paměť, čím pomaleji, tím snadněji mohla selhávati. Avšak s počtem svědků rostl i počet překážek. Stojí-li tradice proti tradici, rozhodnutí proto bývá tak nesnadné. Vyskytne-li se o téže věci tradice na dvou místech, neodvisle od sebe a sice v stejné době (na př. sto let po události) a neshoduje-li se vypravování toto a ono, co by nám o vzniku a postupu obojí tradice známo býti musilo, abychom se s plnou jistotou rozhodnouti mohli pro jednu a proti druhé! Při dvojí tradici presumpcí větší hodnověrnosti obyčejně přičítáme starší, na př. té, která se vyskytuje po století, před mladší, která by se objevila po 2 stoletích, protože předpokládáme při této ještě jednou tolik prostředníků jako u oné, po každé prostředníku stejné kvality. Avšak nezapomeňme, že tu neběží tak o větší a menší hodnověrnost, jako spíše o větší a menší nehodnověrnost! Při starší tradici jsme bezpochyby pravdě také bližší, ač vždy ještě vzdáleni. Při konfliktu tradice se svědkem současným neb blízkým musili bychom míti důvody velmi závažné, abychom přednost tradici dáti směli.

Mezi tradicí ústní a písemní není podstatného rozdílu. Jak ona od prostředníka na prostředníka, tak také zpráva jednou napsaná přechází z kroniky do kroniky, z letopisu do letopisu, od dějepisce na dějepisce. Lze ovšem očekávati, že taková písemná tradice bude konservativnější, že fakta v ní přejdou věrněji z místa na místo. Avšak zkušenost nás učí, že ani zde neztrácí platnosti pořekadlo o tom, jak pověst cestou

roste. Neběží toliko o to, že totéž faktum u jiného spisovatele se objeví v jiném světle, že některé podrobnosti se ztrácejí, jiné přibývají: faktum samo ve své podstatě se mění častěji, než bychom předpokládali, někdy až k nepoznání. Právě ona redukce pramenův odvozených na prvotní, o níž svrchu byla řeč, nás o tom poučuje. A tu také poznáváme, jak nespolehlivý jest každý pramen odvozený a jak nesnadná a nevděčná jest úloha kritiky, když se spokojiti musí pramenem takovým, který od fakta dělí řada (písemní) tradice, jejíž členové nám mimo poslední (naš pramen) dáni nejsou.

Stojí-li proti sobě svědectví současná nebo zpravodaj blízký a pramen odvozený, který redukovati se nedá, nebudeme na rozpacích, komu presumpce hodnověrnosti patří. Majíce voliti mezi dvojím pramenem odvozeným (předpokládaje, že oba jsou od sebe neodvislé), bez zvláštních důvodů nerozhodneme se pro pramen mladší, t. j. od události větším časovým intervalem oddělený. Avšak i tu nesmíme zapomenouti na to, co právě řečeno bylo o tradici proti tradici stojící.

Všeka pravidla historické kritiky, kterých jsme se zde dotkli, jako že svědek vypravující z vlastní zkušenosti má přednost přede všemi ostatními zpravodaji, že většina více váží než menšina, že starší zpráva bývá spolehlivější než mladší, jež později se vyskytuje: jsou pravidla dobrá a správná. Avšak — a to jsme právě ukázati chtěli — nemají platnosti absolutní. Platí totiž *ceteris paribus*, při stejné nepředpojatosti svědků a zpravodajů, takže by faktum na své cestě ke kritice nemělo přemáhati než ony překážky, které se dostavují i při prostřednicích objektivních. Jestliže však ona pravidla platí jenom za jistých podmínek, kritika by chybovala, neptajíc se, zdali tyto podmínky se dostavily. Avšak zhusta otázka její bez odpovědi zůstává. Obtíže, které tak často stojí kritice v cestě, netkví tedy v pravidlech, kterými se řídití má, nýbrž přicházejí odtud, že nesnadno bývá rozhodnouti předběžnou otázku, zdali a pokud ona pravidla v platnosti zůstávají. Bezpečnou odpověď může kritika jen tam dáti, kde zná dostatečně povahu svých pramenů. Jest tedy kritika závislá od pramenův i co do látky i co do stupně jistoty, kterého se výsledkům její práce dostane. Nedostatečným často výsledkem této práce nebývá tedy vinen dějepis (ač-li dějepisec sám úkolu svému dostál). Výsledek podmíněn jest dějinami samými, t. j. dějinami pramenů. Rozličné doby historické i tím se od sebe liší, že vznikají v nich prameny rozličného druhu a rozličné povahy. A tyto prameny zase mají své dějiny. Z jejich zásoby často jen část se zachová na budoucí věky. Dějiny dějepisectví registrují veliké množství pramenů ztracených.

Oč bohatší by na př. byla naše známost starších dějin římských, kdyby se byla zachovala ona řada starších letopisů římských! A mezery ve spisech Liviových a Tacitových nahraditi nemůže ani nejdokonalejší kritika. Poznání historické nalézá tedy hranice v látce samé.

Prameny, které jsme dějepiseckými nazvali, jsou jen jeden druh pramenů vůbec. Mnohým dějepiscům, na př. mezi starověkými Liviovi, se právem vytyká, že svá díla velice jednostranně zakládali na takových pramenech, jiné zanedbávajíce. Na dějepisci se právem žádá, aby ničeho nepřehlédli, co jemu přímo nebo nepřimo za pramen sloužiti může. Ze se čím dále tím více tomuto požadavku vyhovuje, v tom spatřujeme potěšitelný pokrok v dějepisectví novějším, které přibírá od svého programu na př. také historickou statistiku. Stojíme již často více o poznání doby než jednotlivce. Avšak proto přece nelze přisvědčiti těm, kdo historii předpisují, aby jednotlivce schválně zanedbávala. Jak daleko se však podaří individualitu historickou poznati a vylíčiti, záleží, jak bylo vyloženo, na pramenech, jejich bohatosti a povaze. A sice hlavně pramenů dějepiseckých.¹⁾

¹⁾ O studiu historickém na universitě budiž dovoleno v této poznámce aspoň něco podotknouti. — Historik po čas svých studií universitních má nabýti té přípravy a způsobilosti, které mu pro práci historickou třeba bude. Universita má poskytovat příležitosti, aby jí nabyt. Především musí projíti školou pomocných věd (palaeografie, diplomatiky atd.). Než tyto samy nestačí. Mám za to, že mezi všemi studujícími fakulty filosofické třeba historikovi přípravy nejrozsáhlejší. Ač, jak již bylo řečeno, encyklopedické vzdělání ho ještě historikem neučiní, jest encyklopedického vzdělání zvláště jemu třeba. Tato příprava nebude u všech stejná. Záleží na tom, čeho historikem se míní státi, jaký bude určitější program jeho historického studia. Velmi dobře pravi se v Masarykově Konkrétné logice (str. 90): „Každý historik musí znáti podstatu předmětu, jehož historii píše, neboť historie je přece historií něčeho, vývoj není něco prázdného... Musí tedy znáti podstatu té neb oné vědy, jejíž historii studuje, podstatu umění, podstatu politických institucí atd.“ K otázce, kterou tamtéž čteme: „Ze dějinám matematiky jen matematik náležitě rozumí, dozná snad každý: a čemu rozumí „historik“?“ — lze dáti tuto odpověď: „Historik“, t. j. ten, jehož vlastní a zvláštní program budou dějiny politické, má nabýti přípravy zvláštní. Poslouchati přednášky „historické“ ovšem samo nestačí. Jemu nestačí fakulta filosofická. „Historik“ měl by býti žákem dvou fakult, této a *právnícké*. Na fakultě filosofické platí „svoboda učení“. Lze tedy dáti jen radu. „Historik“ měl by poslouchati také na právnícké fakultě, zvláště některé přednášky, jako jsou institute a dějiny římského práva, dějiny práva v zemích českých, dějiny práva německého, přednášky o vědě správní, přednášky národohospodářské atd. i přednášky o právu kanonickém. Které si zvolí, závisí na směru, který již jako studující svým studiem dá. Neb není „historik“ jako „historik“. Avšak v indexu „historikové“ by právnícké disciplíny vždy zastoupeny býti měly. Waitz ukládal studujícím, kteří měli přijati býti do jeho „historických cvičení“, by poslouchali v prvních semestrech některé přednášky

fakulty právnícké. Mommsen předpisuje svým budoucím seminaristům, aby se dali zapsati do institucí. I to sluší připomenouti, že na německých universitách „historikové“ velmi často při doktorátu za druhý předmět si vybírají národní hospodářství, a že mnozí historikové podle svých fakultních studií byli právníci (u nás na př. Tomek)... Předvídám námitku: jak by mohl „historik“ tomu všemu vyhověti! Ani čas by nestačil! Vždyť vedle „historie“ ten, kdo se chce státi učitelem na střední škole, musí studovati také geografii!... Odpovídám, že mám na mysli především „historika“, jenž se chce věnovati vědecké práci, a že kreslím ovšem ideál. Aspoň přiblížiti se jemu bude vždy možné. Studium na fakultě filosofické trvá nyní nejméně čtyři léta a neukládal bych nikterak „historikovi“, že by musil poslouchati všechny „historické“ přednášky, které se během těchto čtyř let na filosofické fakultě konají. Co na právnícké fakultě skutečně vadí, jest velký počet hodin týdně i při těch přednáškách, které by se historikovi zvláště odporučovaly. Nemýlím-li se, měl by přílišný počet hodin (jest často větší, než předepsáno) při přednáškách právníckých vůbec státi se předmětem těch reform, které se na právnícké fakultě chystají. K „reformám“ bude snad náležeti i to, že právník nebude již, jako dosud, povinen poslouchati přednášky historické na fakultě filosofické, ani přednášky o dějinách rakouských! Bude to opravdu „reforma“?

V semináři historickém studující má se cvičiti v interpretaci a kritice pramenů. Zde theoretický výklad nejméně by stačil. Aby někdo kritikem se stal, k tomu třeba cviku a zvyku. Historický seminář neměl by toliko od „historiků“ navštěvován býti a „historik“ s užitkem by mohl též účastenství míti při pracích a cvičeních v seminářích jiných. Jest si ovšem přáti, aby všechny tyto semináře byly lépe opatřeny učebními prostředky (svými zvláštními knihovnami). K tomu by bylo potřeba jim vykázaťi dostatečné dotace. Dotace, jaké mají (mají-li vůbec jaké), podobají se almužnám.

Při tom, co v té poznámce řečeno bylo, vycházím od toho, že universitou se nemá vědecké studium končiti (u mnohých se ovšem končí), nýbrž že toto vlastně teprv se počíti má na základě té přípravy, která se na universitě získala. Každý ovšem tou cestou nepůjde, protože nebude každému vědecká práce povoláním. Avšak na fakultě filosofické, ze které vychází naše gymnasiální učitelstvo, by každý k vědecké práci aspoň způsobilým státi se měl.